

*І. А. Медведєв,
к. держ. упр., докторант кафедри державного управління та менеджменту, Харківський регіональний інститут державного управління Національної Академії державного управління при Президенті України*

ІДЕЯ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ДИНАМІКА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У даній статті автор здійснює аналіз динаміки ціннісних орієнтацій ідеї класичного університету в контексті державного управління. В роботі важливе місце займає проблема дослідження наукових позицій та поглядів на ідею класичного університету як на складову формування базового рівня державності. Ідея класичного університету розглядається в еволюційному аспекті.

In given article the author does the analysis of dynamics of valuable orientations of classical university in a government context. In work the important place is occupied with a problem of research of scientific positions and sights at idea of classical university, as on a component of base level of statehood. The idea of classical university is considered in evolutionary aspect.

ВСТУП ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Вивчення динаміки орієнтації університету дозволяє певною мірою прослідкувати історичний розвиток ціннісних орієнтацій в державі. Такий аналіз дає можливість пояснити (розкрити) латентний смисл ідеї університету, провідні орієнтири його діяльності. Розуміння інституційної природи університету дозволяє вбудувати оптимізаційні моделі розвитку університетів на сучасному етапі розвитку держави й суспільства.

Концепція Гумбольдта, практичним втіленням якої був заснований у 1810 році Берлінський університет, стала цілою епохою у розвитку університетської освіти, ця модель розповсюдилася на всі університети в Німеччині. Модель Гумбольдта вважається класичною, оскільки вона була першою спробою цілеспрямованого здобуття університетом своєї істинної сутності. З цього часу наука та наукові дослідження стають головною ціннісною орієнтацією діяльності університетів. Дійсно, у ХІХ

столітті університети в Німеччині стають центрами розвитку наукового знання. До середини цього століття німецька математика почала сперечатися за лідерство із французькою та геттенгенською. Берлінський та часково Кінегзбергський університети завдяки Гауссу, Якобі й Діріхле стають найпотужнішими науковими центрами. У другій половині ХІХ століття завдяки Ф. Клейну Геттингенський університет стає світовим центром математичної науки. Хімічні дослідження в університетах другої половини ХІХ століття отримали матеріальну підтримку з боку промисловості, що стрімко розвивалася. Слід зазначити, що така підтримка була винятковим явищем для того часу. У середині цього століття у багатьох університетах організовуються добре обладнані лабораторії.

Прерогатива поєднання досліджень і освіти, на той момент не належала німецьким університетам. Специфіка моделі університету розроблена Гумбольдтом полягала у тому, що наукова діяльність вперше стверджувала право університетів на

інституційному рівні отримувати підтримку від держави. Визнання такої ролі науки в університетах сприяли й освітні традиції. Спекулятивна філософія, що панувала в німецьких університетах (статус філософських факультетів був досить високим), привертала увагу до фундаментальної науки і наука поступово повертала назад свої позиції у формуванні моральної філософії. Значення поєднання досліджень із навчанням стає все більш очевидним.

Модель Гумбольдта реалізувала три основним принципи. По-перше, заперечував примітивний утилітарний погляд на освіту, коли знання здобувають заради самих знань і тільки через їх практичне використання, корисність. По-друге, Гумбольдт застерігав від напування досвідної (емпіричної) науки, бо це суперечило б фундаментальному теоретичному пізнанню. Він писав, що зарозумілість досвідного знання призводить до зневажання тими життєвими та науковими мотивами, які, як кінцеві й найглибші, зумовлюють успіх істинного пізнання природи [6, с. 77]. І насамкінець на думку Гумбольдта, природничо-наукове, математичне та гуманітарне знання, у тому числі й філософське, звеличують всі інші знання, складаючи фундамент, без якого вивчення окремих предметів не може перевтілитися в дійсно інтелектуальну освіту.

Класичний прообраз університету не можна уявити без моделі Ньюмена, що розповсюдила на університет традиції ліберальної освіти. Основною ціннісною орієнтацією у даній моделі виступало підтримання традицій ліберальної освіти як єдиної, що має право на життя. Ньюмен визначав сутність ліберальної освіти як процес навчання, в якому інтелект не має бути спрямованим на виконання певних функцій, а функціонувати заради формування власної, тобто "університетської" культури. Саме ця культура, на його переконання, є основою ліберальної освіти.

Діяльність університету полягає у тому, щоб встановити вірні стандарти й навчати слідувати їм, допомагати всім студентам досягти їх у відповідності до своїх різноманітних здібностей [11, с. 71].

Ліберальна університетська освіта орієнтована на потреби окремих особистостей, а через них потреби суспільства в цілому. Мета університетської освіти виражається в таких ціннісних орієнтаціях як виховання джентльмена, культивування розуму, підвищення значення інтелектуального рівня в суспільному житті. Університет повинен формувати вміння мислити, виховувати інтелект у процесі передачі високого знання. Знання як самоціль, інтелігентність та інтелектуальність є підґрунтям та

змістом університетської освіти.

Університет, за задумом Ньюмена, потрібен для накопичення та транслявання духовного багатства суспільства. Ідея ліберальної освіти, що набула розвитку в англійських університетах з часів середньовіччя, була концентровано виражена саме у поглядах Ньюмена на цю суспільну інституцію. Ліберальна освіта має, на його думку, елітарний характер, метою якого є не удосконалення соціуму чи держави, а перш за все розвиток інтелекту, духовного потенціалу людини. Але, як зазначає К. Керр, до того часу, коли Ньюмен писав про концепцію університету, демократичні та індустріальні революції вже охопили всі західні держави. К. Керр підкреслює думку про те, що з'являються нові підходи до розуміння місця цивілізованого громадянина (джентльмена) в суспільстві та державі, бо наука зайняла місце моральної філософії в суспільстві, а дослідження витіснили з активного вживання в суспільстві примітивне навчання [5, с. 37].

В усіх наступних моделях університету так чи інакше використовувалися ідеї цих концептуальних напрямків. Моделі Гумбольдта та Ньюмена стали класичними, оскільки в них був представлений цілісний образ університету як єдності ціннісних орієнтацій. Ідея Ньюмена виражала ідеали навчання й інтелектуальної культури, пов'язуючи пошуки істини із процесом засвоєння знань, з культивуванням розуму. Концепція Гумбольдта апелювала до вільного пошуку істини, виходячи із гумбольдтового ідеалу гармонії освіченої особистості й усвідомлення її значення для держави і суспільства. Всі наступні моделі були ідеалізованими, орієнтованими на соціальні, культурні та освітні цінності. Звернемося до розгляду деяких з них. М. Вебер у своїй праці "Наука як покликання і професія" проголошує ідею про роль університету в збереженні інтелектуальної єдності світу, яка базувалася б на ліберально-гуманістичних ідеалах. Х. Ортега-і-Гассет вбачав в університетах можливість розвитку для демократичного суспільства, стан якого в першій половині ХХ століття в Іспанії він оцінював як "цивілізоване варварство", або ж можливість отримати втрачену гуманістичну спрямованість. На думку Гассета необхідно виховувати "інтелектуальну аристократію", для того щоб уникнути тоталітарного ("класового суспільства"). Культура як адекватна цінність освіти з часів середньовіччя університетів повинна зайняти пріоритетне місце в діяльності державних інститутів.

Метою даної статті є визначення динаміки ціннісних орієнтацій класичного університету в філо-

софській думці з позиції державного управління.

НАПРЯМКИ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

З позиції державного управління проблемою ідеї університету в контексті змін її ціннісних орієнтацій в сучасній українській науці займалися такі вчені, як Корженко В.В., Луговий В.І., Майборода С.В., Майборода В.К. та інші автори.

В країнах пострадянського суспільства дана проблематика цікавила таких науковців, як: Гесен С.І., Захаров І. В., Зенковський В.В., Ладигець Н.С., Ляхович Е.С., Ревушкін О.С., Пірогов М.І. Але праці вказаних, переважно російських, вчених незначним чином розкривають специфіку ціннісних орієнтацій класичного університету, бо на ідею університету в Російській Імперії, або ж пізніше у Радянському Союзі, або ж сучасній Російській Федерації, завжди впливала жорстка централізація та державна політика.

У даному випадку можна звернути увагу на розбіжності ціннісних орієнтацій між європейським, російським та українським університетом.

Без гуманітарної освіти не може бути освіченої особистості, оскільки без розвинених моральних переконань та інтересів наукові знання не переродяться у "духовний матеріалізм" або ж "безідейний елітаризм" [6, с. 77]. Саме ці дві складові є важливими факторами формування основи держави — еліти суспільства.

Не беручи до уваги те, що німецька модель заклала основні принципи функціонування класичного університету, історія доводить її обмеженість. Те, що і німецькій моделі важлива роль відводилася вихованню, мало для самої цієї моделі певний недолік. Німецькі університети вийшли за межі моральної філософії англійської традиції, в якій виховання орієнтувалося на розвиток творчої індивідуальності, особливості дослідника; але разом з тим існували певні протиріччя між принципами розвитку лібералізму та громадянської свідомості. Саме тому викладачі та студенти, виконуючи університетські закони, повинні дотримуватися й законів держави. Особистість дослідника й ідея громадянської свідомості були тісно пов'язані між собою. Таким чином, реалізувалася теза про підкорення недосконалої особистості досконалій державі. Але орієнтація тільки на дослідження і громадянська позиція призводить до формування прагматичного спрямування суспільної свідомості. Через це університет майже втрачав своє призначення бути центром культури.

РЕЗУЛЬТАТИ ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасному університеті функція навчання загальної культурі практично повністю втратила свій першоджерельний смисл. У результаті сучасний європейський громадянин опинився у відокремленні від культури. "Саме через освіту є можливість транслявання реальності в культурний ідеал: люди перестають бути людьми, коли не створюють свої ідеали" [2, с. 48]. Людина є втіленням загальних ідеалів, а педагогіка дозволяє людям визначити й встановити ці загальні ідеали".

Можна стверджувати, що Гассет майже через століття (1930 р.) відродив модель університету, яку вперше описав Ньюмен. Отже, університет, на думку цих двох класиків, повинен зробити із звичайної людини, перш за, все людину культурну [10, с. 73].

Культура — це рівень інтелектуального розвитку людини, що відповідає епохальному розвитку держави, що дає можливість людям орієнтуватися в тому соціальному хаосі, що її оточує. Із звичайної людини, за Гассетом, необхідно зробити справжнього професіонала. Освіта повинна духовно збагачувати, і саме цим робити особистість вільною в межах держави [2, с. 48].

Наука, в значенні наукового дослідження, не є головною складовою університету. Наука, культура, навчання професії — це різноманітні вектори реалізації ідеї університету. Наука передбачає дослідження, тобто постановку проблеми, розробку її та отримання результату. В подальшому, коли людина має справу з результатами, то це вже не є наукою. Не є наукою і навчання, процес вивчення, використання та присвоєння наукового знання. Для викладача досить того, що він знає науку. Але знати — не є досліджувати. Досліджувати — означає відкривати істину або, навпаки, демонструвати помилки. Знати — означає асимілювати знання, оволодіти фактами після того, як вони отримані. Таким чином, наука не є головним напрямом діяльності університету, але Ортега-і-Гассет підкреслює, що університет повинен бути дослідницьким ще до того, як він стане університетом. Гассет підкреслює, що "наука годує коріння культури й професіоналізму" [2, с. 51]. Для Гассета основними соціальними функціями і ціннісними орієнтаціями університету за ступенем зменшення їх значущості є:

- трансляція культури;
- навчання професії;
- наукові дослідження.

Карл Ясперс продовжує усвідомлення концепції університету, виходячи із високих культурних ідеалів.

Для Ясперса принципи визначаються іманентними до сутності університету. Університет, за його визначенням, є місцем, де суспільство і держава співпрацюють над розвитком самоусвідомлення епохи. Ця ідея, чимось загалом схожа на Гассета, знаходить втілення в такій пріоритетній орієнтації університету, як дослідження, оскільки в процесі досягнення істини формується індивідуальність. За Ясперсом, задача та головна цінність університету — навчання досягненню істини, знаходження істини засобами наукових досліджень. Саме цим Карл Ясперс відроджує ідею дослідницького університету.

Дослідження передбачає елітизм — інтелектуальний, творчий але не соціальний. Для плідного заняття наукою потрібна атмосфера творчої участі, наочності зразків дослідницької діяльності, оволодіння методами наукового пошуку, формування відкритості й самостійності мислення. Свобода учителя народжує свободу учнів, що здійснюється у процесі комунікацій, у процесі задавання запитань та отримання на них відповідей. У процесі такої взаємодії людина розкривається сама і отримує взаємну зустрічну відкритість. Комунікація реалізується у формі дискусії та обговорення, сприяючи як розвитку наукового знання, так і становленню світогляду. Формування атмосфери дискусії можна вважати спробою змоделювати формування плюралізму демократичного суспільства на рівні держави.

Ідея університету може бути представлена такими складовими, як дослідження, навчання й виховання. К. Ясперс визначає триєдність цих ціннісних орієнтацій, що складають духовну цілісність університету. Університет розглядається Ясперсом одночасно як дослідницький інститут, професійна школа й культурний центр.

Концепції Х. Ортеги-і-Гассета та К. Ясперса, як і попередні, є зразками соціально-філософського усвідомлення університету, що розкривають його ціннісну природу. Університет є орієнтованим на його ціннісну духовність, високу культуру. Сутність університету унікальна завдяки наявності цих ціннісних орієнтацій. Ідеальний образ університету передбачає високий нормативний та ціннісний рівень діяльності цієї соціальної установи.

Здійснюючи аналіз процесу історичного формування ціннісних орієнтацій університетів Н.С. Ладижець характеризує їх як "аксіологічні гойдалки", в яких крайні точки характеризують спрямування моделі до дослідження або ж навчання. Слід також зазначити, що моделі тієї чи іншої орієнтації утво-

рюють історичну "додатковість" [5, с.47]. Рух амплітуди коливання зростає, відбувається набування моделлю університету нових ціннісних орієнтацій. Безумовно, дане порівняння не носить абсолютного характеру. Н.С. Ладижець стверджує, що в періоди економічних потрясінь, нестабільності переважаючою є модель з навчальними пріоритетами. Періоди, сприятливі з економічної точки зору, характеризуються моделлю університету із дослідницькою спрямованістю. Ілюстраціями цього положення можуть виступати концепції Х. Ортеги-і-Гассета та К. Ясперса. Коли для суспільства існує проблема збереження та відтворення духовного багатства, набуття "нового" звучання гуманістичних ідеалів, основною роллю університетів стає виховання і навчання, поклоніння людей високим культурним зразкам. Ортега-і-Гассет причитав цикл лекцій під назвою "Місія університету" у 1930 році, коли у Німеччині відбувався стрімкий розвиток націоналізму, відмова від гуманістичних цінностей, зниження цінностей духовних і культурних сфер у житті суспільства. Аналогічні процеси постерігалися і в Іспанії. К. Ясперс оприлюднив у цей час перший варіант своєї книги ідеї університету [9] у 1923 році, у 1946, коли був свідком краху німецької національної ідеї, суттєво доповнює своє бачення університету. Дослідницька місія університету, яка була ним виділена ще у першому варіанті цієї роботи, визначається як головна і оцінюється як важлива поряд із іншими ціннісними орієнтаціями. Університет бере на себе відповідальність не тільки за трансляцію, але й за продукування знання, високих культурних зразків.

Не дивлячись на існування єдиної універсальної природи університету, провідні освітні системи мають відмінні особливості у відповідності зі своїми культурними традиціями. Окремо хотілося б зупинитися на американських традиціях і цінностях вищої освіти, в основу яких можна покласти наступний принцип: університетська система не може бути відокремленою від реальності суспільства. Цю думку підтримує Абрахам Фрексер у 1930-му році при описанні моделі американського університету, що було спробою адаптувати традиції концепції Гумбольдта до національного, соціального і освітнього американського контексту. А. Фрексер критично оцінює багатопрофільність американського університету, що стрімко зростає у напрямі збільшення спеціалізацій та експансії функцій. Даючи характеристику основним складовим мо-

делі американського університету, першою з складових він називає університет Джона Хобкінса, що був заснований у 1876 році. До головних характеристик університету А. Фрексер відносить наявність високих академічних стандартів та сприйняття академічних свобод германської моделі. Також даний автор зупиняється на важливості формування чіткої організаційної структури університету, який повинен мати в своєму складі дослідницькі інститути, бібліотеки, видавництва. Також А. Фрексер окреслює ціннісні орієнтації американського університету, такі як:

- задоволення потреби у спеціалізованій професійній підготовці;
- масовість;
- сервісні функції.

Хоча принципи суміщення дослідження із навчанням отримує розвиток саме в американському університеті, Фрексер звертає увагу на втрату цієї інституції у США власної сутнісної природи. Ця втрата полягає у експансії та примноженні тих функцій, що він виконує. Даний процес створює загрозу зниження якості навчання та проведення фундаментальних досліджень. Сервісна орієнтація американського університету оцінюється ним як деструктивна.

Продовжуючи ідею ліберально орієнтованого університету Ньюмена, Роберт Хатчинс створює модель університету (1953 р.) як центру незалежної інтелектуальної думки. Зусилля технічної еліти й прихильність до всебічної наукової освіти забезпечує розуміння світу, але ідея університету повинна протистояти зовнішньому впливу прагматично орієнтованих ідеалів індустріально-комерційного суспільства. Хатчинс критично оцінював сервісну функцію, заперечував розвиток прикладного знання, підприємницькі інтереси викладачів як складову моделі університету.

Така ціннісна орієнтація американського університету як "зовнішня спрямованість" з урахуванням фундаментальних цінностей отримала обмежений розвиток у концепції Кларка Керра, який висунув концепцію "комплексного" університету, орієнтованого на декілька цілей. Цей університетський комплекс містить у собі традиції британських, німецьких та власне американських університетів. Від британського взяті традиції гуманітарного розвитку та спеціалізованої гуманітарної підготовки. Від германського — природничо-наукові, аспірантські та дослідницькі підрозділи. Сервісна активність, підприємницька діяльність професорів, більш прагматичний підхід до змісту освіти — в цьому були виражені традиції американсь-

ких університетів. Університетський комплекс характеризується автономною організацією навчального процесу, різноманітністю підрозділів, міждисциплінарним характером досліджень, об'єднанням досліджень і навчання із промисловістю та бізнесом. Університет, виходячи з положень даної моделі, повинен знаходитися у центрі соціальних інтересів і є орієнтованим на служіння суспільству в цілому, нації, регіону. Університетський комплекс — індустрія знання, а знання є основним економічним ресурсом.

Університетський комплекс виконує функцію вираження спрямованості суспільного інтелектуального розвитку, через які реалізовується національні цілі. Університет стає провідним національним інститутом. Університетський комплекс дає нове уявлення про людей науки: з'являється таке поняття, як "професор, що рясніє", котрий виконує не тільки викладацьку й академічну діяльність, але й займається консультуванням урядових агенцій, також працює за контрактом із промисловими й комерційними фірмами. "Професор, що рясніє" виконує не стільки інституційні інтереси, скільки свої власні. Ціннісні орієнтації такого професора змінюються: свобода вибору в проведенні наукового дослідження не так характерна (властива) його діяльності, як свобода вибору пріоритетних напрямів своєї діяльності.

Університетський комплекс є реальним фактом американського життя, що відобразилося у значному збільшенні кількості викладацького та студентського складів, а також у обсязі вироблених знань та послуг, що послідовно зростає.

Отже, можна констатувати, що американською традицією була зароджена проблема збільшення функцій класичного університету.

Зазначимо ще раз, що усвідомлення феномена університету, його місця у суспільному житті належить, головним чином, європейській та американській традиціям, що кристалізували основний ціннісний зміст цього унікального явища. Праці представників російської філософської думки більш скромні у порівнянні із цим "інтелектуальним капіталом", але знайомство із роботами М.І. Пирогова та С.І. Гессена дозволяють краще зрозуміти термін "справжній університетський дух".

При цьому, вище згаданими вченими не було створено цільних філософських концепцій, зокрема концепцій університету. М.І. Пирогов — видатний хірург, суспільний діяч, прибічник ліберальних поглядів, що знайшли своє відображення у праці "Університетське питання" (1863 р). Вихід цієї праці логічно співпадав за часом із започаткуванням в Росій-

ській Імперії реформи університетської освіти. С.І. Гессен — вчений-педагог, публіцист, в своїх працях намагався зібрати дані для формування моделі університету як закінченої системи. І хоча сформувавши прообраз цієї системи Гессену не вдалося, на думку В.В. Зенковського, "всі дані для цього є в наявності" у науковому доробку цього російського вченого [3, с. 246]. Праця Гессена "Основи педагогіки. Вступ у прикладну філософію", що була видана у Берліні у 1923 році, містить у собі засади філософської системи. Проблема університету в цих працях висвітлена досить ґрунтовно та змістовно і привертає увагу високим рівнем викладення матеріалу. Ці праці розкривають ціннісну природу й особливе значення університету як інституції у культурному та суспільному житті держави.

Гессен підкреслював, що заперечення культури, яке пов'язане із запереченням історії, призводить і до заперечення освіти. Саме цим він звертав увагу на вади трансляції високих ціннісних зразків, а також збереження в соціальному середовищі держави потреби в культурних ідеалах. Якщо притримуватися дослідницької позиції В.В. Зенковського, то Гессен належить до напряму неокантіанської думки, і "цінності культури цінні самі по собі, світять своїм власним світлом, і є самі по собі цілями". Тому наука, мистецтво, мораль, релігія як культурні цінності (а освіченість є "духовним" змістом культурного життя) виступають як задачі невичерпні, тому потрібне їх постійне "плекання", тобто розробка. Якщо відбувається усвідомлення культурних цінностей, то історія теж стає можливою. Історія є "минулим, що не минає", тобто минуле, яке передається від покоління до покоління як надбання. Для Гессена цілі освіти — сутнісні сенсу життя суспільства [1, с. 31].

У 1863 році в своїй праці "Університетське питання" М.І. Пирогов заявляє про необхідність сприяння свідомому розумінню значення університету, що є обов'язком кожної добропорядної людини [Пирогов, 1863. с. 85]. Чому ж цю проблему Пирогов окреслює так жорстко? Це був час відомих реформ Олександра II, коли Російська Імперія, здавалося, робила невеликий крок у наближенні до громадянського суспільства. На думку Пирогова, суспільство відображається в університеті, як у дзеркалі. Пирогов розглядає університет як барометр суспільства. Але в той же час університети в Російській Імперії не набули характеристик автономності та академічних свобод, як вимагав цього ідеальний німецький прообраз.

Роки реакції першої половини

XIX століття продемонстрували, що університет, що початково є центром освіти, науки і культури, втратив свій інституційний образ через особливості соціально-політичної ситуації в Росії того часу. Суспільний розвиток і університет взаємобагачують і взаємодоповнюють один одного. Суспільство відчуває потребу в освічених особистостях, науці, збереженні культурних ідеалів, а університет культивує й транслює високі культурні зразки. Такі процеси Пирогов вважав ідеальними. На практиці ж університети відчували на собі вплив драматичної історії Російської Імперії як держави, що характеризувалася відчуженістю демократичних начал та традицій розвитку громадянського суспільства. Саме тому Пирогов підкреслює, що "докорінне перетворення нашого (російського) університету без вирішення питання про свободу думки й слова неможливе" [8, с. 37].

Період реформ у Російській Імперії став знаменням спроб нового бачення суспільства, його функціонування і відповідно й нового усвідомлення університету. Розповсюдження ідей про істинно прогресивне призначення університету повинно було вплинути на зміни підґрунтя суспільної свідомості, дати уявлення про новий характер життя соціуму. "І перший у справі новий і повинен дати собою приклад громадянського самооновлення університет", — зазначає Пирогов, — оскільки неможливо проповідувати університетські ідеали, не звертаючись до ідей свободи думки, досліджень, образів глибоко освіченої особистості, гуманістичним принципам [8, с. 21].

Сама природа університету передбачає певний набір ціннісних орієнтацій, що утворюють канон, за яким набуває розвитку цей заклад. Серед цих ціннісних орієнтацій важливе місце займає наука. Університет повинен розвивати саме цей напрям своєї діяльності. Університет, на думку Гессена, "багаття наукового дослідження". Реалізація цього принципу полягає не тільки у формуванні прикладних досліджень, що проводяться у його лабораторіях та кафедрах. Наукове дослідження, в ідеалі, здійснюється безпосередньо через навчальний процес. За Гессеном, усвідомлення викладання є самим дослідженням, і завдання викладання не в тому, щоб вчити, а в тому, щоб працювати в межах власного наукового інтересу. Студент є учасником дослідницької діяльності викладача, тому цінною є саме та якість, яка визначає самостійність у цій роботі. В університеті повинен реалізуватися принцип повноти наукового знання, що сприяє тісній взаємодії наук, а також призводить до знищен-

ня однобічного мислення, забезпечує широту світогляду, толерантність. Саме ці риси Гессен називає серед беззаперечних складових наукової творчості [1, с.24]. Проблема самого формування університету вирішується через принцип свободи дослідження і викладання, адже наука живе різноманіттям її течій.

Спробуємо прокоментувати деякі з основних складових класичного університету. В чому смисл автономії університету? "Держава повинна досягнути внутрішнє переконання, що, досягаючи своїх кінцевих цілей, університети саме цим відповідають його кінцевим цілям", — писав Гумбольдт [6, с. 77].

Свобода від економічних труднощів і притискання громадської відповідальності — гарантія якості навчального процесу. "Академічний" статус також викликає за собою відповідальність за використання цієї відповідної свободи свідомо та чесно на користь суспільства. Шлейермахер зазначав, що навіть незначний примус, найлегше доторкання влади є для університету фатальним. На думку С.І. Гессена, "ніщо не суперечить більше ідеї університету, як система бюрократичного управління та опіки з боку держави або ж церкви [1, с. 309]. Коли наукабудується авторитарним способом і методами, на принципах безумовного авторитету й адміністрування, що знаходиться поза наукою, то наукова творчість перестає бути творчістю, а університет — університетом.

Система децентралізації та автономії університетів покликана вберегти наукове життя від догматизму. Наука живе за рахунок різноманіття течій, що її скидають. Тільки наука повинна визначати напрями університетської діяльності, і аж ніяк не інтереси держави, віросповідання, секти, партії. В цьому головне призначення ліберально-класичного розуміння університету.

Відносна незалежність університету криється в природі навчального процесу, у внутрішній організації всього знання. Фіхте розкриває сутність цього принципу. Мета університету — не проводити репетиції з накопичування знання, отриманого з книжок, а розвиток мистецтва наукового розуміння за допомогою книги. Відмінність університету полягає у спонуканні продуктивного мислення в тому напрямі, в якому традиційне знання переконалося. Цей важливий принцип у подальшому був розвинений Ф. Шлейермахером та Штеффенсом. Шлейермахер зазначав, що викладач повинен розповідати не про те, що він знає, а постійно реалізовуватися через викладання. За Шлейермахером, слухачі повинні не тільки накопичувати знання, але й

спостерігати процес "виникнення" знання в роздумах викладача, тобто у дослідженні, що "реалізується" на очах учнів. Іншими словами, методика викладання наукового курсу не тільки базується на методології вже існуючої думки, але й співпадає з нею. Усвідомлення викладання є усвідомленням самого дослідження, тобто його внутрішньої логіки. Шлейермахер вважав, що відтворення лекції для викладача повинно бути не грою, а повинно бути правдою, істиною. Він не повинен повторювати лекцію, не звертаючи увагу аудиторії на процес відкриття. Коли викладач читає лекційний курс, він завжди навчається сам. Задача університетського викладача не в тому, щоб вчити, а в тому, щоб працювати в своїй науці, якої він може навчати лише в міру свого дослідницького досвіду, підкреслював С.І. Гессен.

Мета професора — не викладання та трактування беззаперечних істин, а повідомлення про результати своїх власних досліджень.

Викладач повинен бути активним дослідником, студент — учасником дослідницької роботи викладача і певною мірою вченим-початківцем. Мета викладання — навчити студента самостійно мислити, навчити його основним принципам дослідження. Вміння думати раціонально, аналітично — те, що повинен отримати студент. Професор і студент просуватимуть вперед науку, оскільки співпадіння навчання і дослідження призводить до того, що студенти через навчання починають залучатися до самостійного дослідження, професор через дослідження проводить своє навчання, яке не припиняється ніколи. Студент повинен зарекомендувати себе саме самостійністю у науковій роботі. За Гессеном, професор, який багато часу віддає викладацькій діяльності, — поганий професор, оскільки освіта професора обмежується його науковою освітою, що була отримана в процесі його шляху до професорського звання.

Для Фіхте університет є тим місцем, де зберігається науковий літопис, що передає наукове надбання наступним поколінням та примножує його. Гумбольдт був переконаний, що наука в університетському викладенні розглядаються завжди як ще не зовсім розв'язана проблема, як дещо, що знаходиться в процесі дослідження, на відміну від школи, яка вчить готовим і перевіреним знанням. Університетська освіта повинна відповідати на всі запитання, в тому числі й на ті, що є суперечливими, або ж ті, які виникли недавно й не є апробованими з позиції реалізації теорії і практики самої науки. Всі системи, що "відлилися у кристаліч-

ну форму", стають новим предметом критики дослідників. Для єдності дослідження й викладання необхідно, щоб в університеті були представлені всі основні напрями наукового методу. Тільки цілісність науки знижує однобічність мислення, до якої схильний будь-який спеціаліст, забезпечує широту світогляду й толерантність, які є умовами живої наукової творчості. В єдності єдиного та "єдиносередовищного" розвитку знання у всіх галузях науки смисл класичного університету.

У процесі навчання продуктивні знання повинні бути отримані через спільні успіхи вчителів та учнів. У даному випадку велику роль відіграють лекції, семінари, дискусії, але головне місце займають лекції, оскільки саме лекція сприяє розвитку ситуативної наукової думки. "Під час критичного і продуктивного входження в матеріал лекції формується постійно зростаюча єдність, в якій викладачі й учні вступають у непевний діалог", — вважає Шлейермахер. Вчитель повинен репрезентувати свої власні знання, факти таким чином, щоб учні змогли спостерігати, як вони формуються, і, побачивши це, змогли використати їх та відтворити це знання. Академічне життя виникає при взаємному натхненні, кожна сторона потребує допомоги іншої. Лекція необхідна не тільки студентам, вона необхідна й викладачам. Якщо студенти не йдуть до викладача, він повинен шукати їх. І.В. Гумбольдт та Й.Г. Фіхте вважають, що викладач існує не заради студента, а обидві ці постаті існують заради навчального процесу.

Свобода навчання нерозривно пов'язана із свободою освіти і полягає у тому, що учень має право обирати курси, що відповідають його науковому інтересу.

Розглянемо принцип академічної свободи. Ф. Шлейермахер виділяє дві сторони цієї проблеми. З одного боку, свобода створює інтелектуальну концентрацію, що є умовою для функціонування навчального процесу. З іншого боку, це може призвести до помилкової "легкості" й "літання у хмарах". Більшість, на думку Ф. Шлейермахера, складають люди, яким не дано досягнути й поглинути в глибини навчального процесу але в атмосфері духу університету вони намагаються досягти того, щоб всі мали змогу просуватися до цієї високої мети.

Ідея класичної свободи існує у нерозривній єдності із неогуманістичною ідеєю освіти. Навчання в університеті спрямоване, в першу чергу, на інтерналізацію культури людиною, з метою перевтілення індивідуальності у макрокосм.

Головні складові ідеї універси-

тету — освіта, наука і культура — доповнюються сьогодні необхідними взаємодіями із соціальними підсистемами. І тут виникає проблема поєднання традиційних цідей університету із задачами виконання потреб та вимог суспільства. Університету сьогодні необхідно орієнтуватися на запити соціального оточення і при цьому намагатися зберегти свою унікальність й одночасно проявити гнучкість й оперативність.

Ричардом Мюнхом була виділена проблема, з якою стикаються сьогодні сучасні німецькі університети: університет розривається між внутрішньою ідеалізацією й зовнішньою інструменталізацією, тобто між власним прагненням до чистої науки та інтересами, що приходять до нього із зовнішнього середовища. Хоча німецькі університети як найважливішу та найпріоритетнішу обирали завжди чисту науку в кожній з форм наукових досліджень, що проводилися, університет повинен пов'язати наукову та інтелектуальну рефлексію як свій першоджерельний принцип, пов'язати його із мобільною освітою, що повинна постійно адаптуватися до стрімко змінного ринку праці. Тільки таким чином університет може сприяти взаємному проникненню культури у повсякденну суспільну практику. Тільки орієнтуючись на потреби суспільства, університет робить суттєвий внесок у його культуру. Практична спільна праця повинна орієнтуватися на культурні ідеї, які стають складовою частиною переконань різних груп та індивідів. Університет формує здатність до раціонально керованої асоціації та спільної роботи, проте також треба враховувати внесок університету в інтеграцію суспільства. І по сьогодні університет навчає певний прошарок академічної спільноти, але ХХІ століття призведе до того, що університет створить загальне культурне підґрунтя для великих суспільних груп, прошарків та їх розвитку.

Таким чином, можна зробити висновки, що університет завдяки власній унікальній природі (єству) звертає на себе увагу яскравих представників філософської думки, кожний із яких намагався визначити основні складові ціннісного змісту цього явища культури й визначити його соціальні функції, або ж місію у суспільному житті держави. Ці концепції дозволяють визначити основні положення університетської ідеї. Високий рівень світоглядної думки в цих працях, безумовно, збагатив ціннісний зміст університету як соціального явища і надав його єству особливе "звучання". Ідеалізовані уявлення

про університет слугують своєрідним зразком та орієнтиром для університетів ХХІ століття, особливо для тих, що тільки-но набрали сили. Університет стає визначеним та зрозумілим завдяки цілому набору ціннісних орієнтацій: сутнісна природа університету прописана на рівні цінностей, які є визначальними для істинного визначеного задалегідь призначення цього закладу.

Зміни відбуваються в інституційному образі університету в ХХІ столітті. Динаміка ціннісних орієнтацій університетів виявляє їх сучасну позицію значної відкритості для потреб суспільства і участі у суспільному розвитку. Консервативний, закритий образ університетів змінюється їх більш активною діяльністю, що визначається, виходячи з пріоритетної позиції університету в економіці, політиці, культурі. Здійснюючи детермінацію зразків продукту у вищезгаданих галузях, університет зберігає за собою характеристику "особливого світу", але при цьому стає повноправним учасником соціального життя в державі. Пояснення інституційної природи університетів виділяє його основу роль у розвитку наукового знання та його вплив на процеси державотворення. Позиція дослідницького університету є головною характеристикою цього соціального інституту. У визначенні умов розвитку суспільства та держави домінують значення отримує орієнтація або на дослідницьку або ж на інтелектуальну модель. У цілому, університет можна представити як триєдність освіти, науки і культури, що складає незмінну його цінність.

Виходячи з базових моделей ціннісних орієнтацій, ідея класичного університету наповнюється ціннісним змістом. Виділені її основні складові:

- автономія;
- свобода досліджень та навчання;
- наука і дослідження як провідна діяльність університету;
- фундаментальність освіти;
- включення університету в суспільне життя держави;
- транслювання високих культурних цінностей та виховання особистості.

Література:

1. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. — Берлин. — Слово: 1923. — 420.
2. Захаров И.В., Ляхович Е.С. Культурная миссия университета, или социальная педагогика как политическая программа // Весник

высшей школы. — 1991. — № 10. — С. 46—54.

3. Зенковский В.В. История русской философии: в 2-х т.т. — Л.: Эго, 1991.

4. Корженко В.В. Філософія виховання: зміна орієнтацій: [монографія] / В.В. Корженко. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 164 с.

5. Ладижец Н.С. Университетское образование: идеалы, цели, ценностные ориентации. — Ижевск: Филиал издательства Нижегородского университета при УдГУ. 1992. — 236 с.

6. Ляхович Е.С., Ревушкин А.С. Модель Гумбольдта: университеты — эталонные центры знания // Университеты России: проблемы регионализации. — Ростов-на-Дону: Изд-во. Ростов. ун-та, 1994. — С. 78—83.

7. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції тенденції розвитку / С.В. Майборода. — К.: Вид-во УАДУ, 2003. — 308 с.

8. Пирогов Н.И. Университетский вопрос. — СПб., 1863.

9. Karl Jaspers, Kurt Rossman. Die Idea der Universität. — Berlin — Gottinegen — Heidelberg: Springer — Verlag, 1961. — S. 62—125. — Copyright © 1961 by Springer-Verlag.

10. Ortega-y-Gasset J. Mission of the university. — Princeton, 1994. — 103 p.

11. Pelikan Yaroslav. The Idea of the University. A Reexamination. — Yale University Press, 1992.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2010 р.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ІНВЕСТИЦІЇ.

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 24 РАЗИ НА РІК

Через редакцію передплата проводиться з будь-якого місяця!

Передплатний індекс: 23892

Свідоцтво КВ № 12178-1062 ПР від 11.01.2007 року

www.investplan.com.ua

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКА

ЗАСНОВНИКИ:

- Рада по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України,
- ТОВ "ДКС Центр"

вул. Дорогомильська, 18, к. 29
(044) 458 10 73, 537 14 33, 223 26 28
e-mail: dks@kiev.rel.com
economy_2008@ukr.net